Церква і верховенство права: проблеми дотримання Конституції та законодавства України у сфері релігійної діяльності

Віктор Бедь
доктор богословських наук, доктор юридичних наук, професор, академік
єпископ Мукачівський і Карпатський Православної Церкви України
президент Карпатського університету імені Августина Волошина
та Ужгородської української богословської академії

м. Ужгород, 28 липня 2025 року

Аналітично-правовий аналіз стану дотримання верховенства права та пропозиції щодо забезпечення виконання Конституції України, українського законодавства і внесення змін до нормативно-правових актів у сфері захисту прав релігійних організацій, духовної освіти та капеланського служіння.

ВСТУП

У контексті триваючої повномасштабної війни, запровадження воєнного стану та загальнонаціональної мобілізації, перед Українською державою постали складні виклики щодо забезпечення верховенства права, дотримання Конституції України та поваги до прав і свобод громадян, у тому числі в сфері свободи совісті, релігійної діяльності, духовної освіти та військового капеланства.

Незважаючи на наявність відповідної правової бази, практика її застосування у релігійній сфері потребує подальшого вдосконалення, зокрема щодо реалізації конституційних гарантій для релігійних організацій та священнослужителів. У низці випадків виникають неузгодженості, правові прогалини або надмірна формалізація, що ускладнюють реалізацію прав, передбачених Конституцією України та чинним законодавством.

Цей аналітично-правовий документ покликаний:

- виявити ключові проблемні аспекти у правозастосуванні;
- надати обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства і підзаконної нормативної бази;
- зміцнити правовий захист духовної освіти, церковного служіння та душпастирської опіки військових і цивільних у період війни.

Цей аналітично-правовий документ не має на меті критику державної політики у релігійній сфері, а покликаний привернути увагу до важливості забезпечення верховенства права у державно-церковних взаєминах. Його мета — сприяти конструктивному діалогові між Церквою, органами державної влади та громадянським суспільством, спрямованому на утвердження законності, взаємної поваги та гідності в суспільному житті українського народу.

1. Щодо права осіб у духовному сані на альтернативну (невійськову) службу

Проблема:

Порушується гарантоване Конституцією України право осіб у духовному сані на проходження альтернативної (невійськової) служби у випадках, коли виконання військового обов’язку суперечить їхнім релігійним переконанням. Це питання набуває особливої гостроти в умовах воєнного стану, загальної мобілізації та мілітаризації державної політики.

Нормативна база:

1. Конституція України, стаття 35, частина 4:
   «У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.» [1]
2. Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу», статті 2, 3, 5 [4].
3. Канонічне право Православної Церкви, Католицької Церкви та більшості протестантських конфесій (у тлумаченні канонів та пастирської традиції) забороняє священнослужителям брати участь у збройних конфліктах. Зокрема [14]:

- Апостольське правило 83;
- Канон 7 Трульського (Квінісекстого) собору (692 р.);
- численні канонічні тлумачення святих отців і церковної традиції підтверджують, що священнослужитель не має права брати до рук зброю, проливати кров чи брати участь у військових діях, навіть у формі самозахисту чи виконання наказу.
  Такі дії визнаються несумісними з гідністю священства і підлягають покаранню у формі позбавлення духовного сану або канонічного відсторонення від служіння.

Аналіз:

Попри чітко сформульовані конституційні гарантії та міжнародні зобов’язання України, реалізація права на альтернативну (невійськову) службу залишається ускладненою, а в умовах воєнного стану — фактично нівельованою.

Найбільш вразливою у цьому контексті є категорія осіб у духовному сані, для яких несумісність військової служби з їхнім релігійним покликанням і канонічними засадами є загальновизнаною.

Священнослужителі:

- не можуть брати участь у бойових діях, носити зброю чи застосовувати силу — це релігійно і канонічно заборонено;
- у разі порушення цих заборон — можуть бути позбавлені духовного сану згідно з канонічним правом.

У результаті, священнослужителі фактично опиняються поза межами правового захисту, гарантованого ст. 35 Конституції України, попри її пряму дію відповідно до ст. 8 Конституції України [1].

Пропозиції:

1. Забезпечити невідкладне дотримання частини 4 статті 35 Конституції України, яка має пряму дію згідно зі статтею 8 Основного Закону [1].
2. Унести зміни до:
   Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [3] ;
   Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» [4]—
   з метою створення окремої, адаптованої до умов воєнного стану процедури проходження альтернативної (невійськової) служби для священнослужителів, з можливістю проходження такої служби за місцем духовного або соціального служіння.
3. Розробити та прийняти відповідні підзаконні нормативно-правові акти, які б:

- закріплювали право церковних структур (єпархій, духовних навчальних закладів, монастирів тощо) подавати звернення щодо реалізації цього права;
- унормували чітку процедуру обліку та взаємодії релігійних організацій із ТЦК та СП;
- визнавали церковне служіння формою альтернативної (невійськової) служби у випадках, передбачених законом.

2. Щодо нормативного регулювання бронювання священнослужителів

Проблема:

Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час» № 1332 від 22 листопада 2024 року [11],
а також відповідні підзаконні акти та листи-роз'яснення Державної служби України з етнополітики та свободи совісті у частині бронювання священнослужителів,

- мають надмірно бюрократичний характер;
- надто ускладнюють і затягують процедуру бронювання;
- а також не враховують особливостей статусу кліриків,
  які:
- не перебувають у трудових правовідносинах із релігійною організацією (тобто не укладали трудовий договір і не повинні укладати);
- але водночас є офіційними священнослужителями (кліриками) відповідних релігійних організацій і здійснюють повноцінне священниче служіння.

Аналіз:

Нормативно-правові акти, які регулюють питання мобілізації та бронювання, зокрема:

1. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [3];
2. Постанова КМУ «Деякі питання бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час» № 1332 від 22.11.2024 р. [11];

3. підзаконні акти та адміністративна практика Державної служби України з етнополітики та свободи совісті —

не враховують організаційну структуру та канонічну практику Церкви, яка принципово відрізняється від світської моделі «підприємства – працівника».

На практиці:

- подання на бронювання військовозобов'язаних священнослужителів повинні здійснювати церковні управлінські структури (єпархіальні управління, церковні центри управління), які мають статус юридичної особи, а не численні релігійні громади, які не виконують адміністративних функцій щодо кліриків;
- право на бронювання має підтверджуватись: не трудовим договором (як для працівника підприємства), а указом або розпорядчим актом керуючого церковної адміністративної одиниці (єпархії, екзархату, митрополії) про включення священнослужителя до штату кліриків і фактичне виконання ним пастирського служіння.

Таким чином, чинна практика фактично унеможливлює реалізацію права на бронювання для значної кількості священнослужителів, особливо в Православній Церкві України, яка не передбачає трудового контрактування кліриків як обов'язкову норму.

Пропозиції:

1. Унести зміни до Постанови КМУ «Деякі питання бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час» № 1332 від 22.11.2024 р. [11] та відповідних підзаконних актів Держслужби з етнополітики та свободи совісті, якими:
- дозволити подання на бронювання священнослужителів від імені єпархіальних управлінь та інших церковних адміністративних центрів, зареєстрованих як юридичні особи;
- встановити граничний строк розгляду подання на бронювання — не більше 10 календарних днів з моменту його надходження до уповноваженого органу;
- спростити пакет документів для бронювання священнослужителів, обмеживши його двома обов'язковими документами: офіційним поданням (лист-обґрунтуванням) та указом або офіційним рішенням керуючого церковного центру управління щодо належності особи до числа кліриків;
- передбачити можливість бронювання для священнослужителів незалежно від наявності трудового договору, у разі підтвердження фактичного пастирського служіння відповідною церковною адміністративною структурою.

3. Щодо дискримінації духовної освіти в законодавстві

Проблема:

Внаслідок законодавчих змін 2024 року (Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу» № 3642-IX від 23.04.2024 р.) [8], було скасовано пільгові умови щодо

функціонування закладів вищої духовної освіти після завершення дії воєнного стану, що створює правову дискримінацію для історично відновленої духовної освіти в Україні, зокрема Православної Церкви України.

Це суперечить як принципу правової послідовності, так і Конституції України, яка гарантує рівність форм власності, рівність релігійних організацій перед законом, а також свободу совісті та релігійної діяльності (ст. 8, 24, 35) [1].

Аналіз:

1. Упродовж понад 70 років (1920–1990) духовні навчальні заклади в Україні, що перебувала під окупацією московського комуністично-радянського тоталітарного режиму СРСР, були ліквідовані, заборонені або змушені діяти в підпіллі внаслідок системної антирелігійної політики.
   Тривала перерва в легальному функціонуванні духовної освіти спричинила втрату інституційної спадкоємності, кадрового потенціалу, науково-методичної бази та матеріальних ресурсів.
   Відтак, для повноцінного відновлення, стабілізації та сталого розвитку системи духовної освіти в Україні, зокрема в складі Православної Церкви України, необхідний тривалий перехідний період — щонайменше кілька десятиліть — із урахуванням історичної справедливості, правової рівності та сучасних умов освітньо-релігійного середовища.
   У цей період заклади вищої та передвищої духовної освіти повинні отримати підтримку держави та стабільні преференції у сфері освіти, зокрема щодо:
   визнання виданих ними документів про освіту, наукових ступенів і вчених звань у галузі богослов'я, відповідно до зареєстрованих статутів про їх діяльність і чинного законодавства України.
2. Заклади духовної освіти не отримують державного фінансування, але прирівнюються до звичайних ЗВО у вимогах до ліцензування, акредитації, освітніх стандартів, незалежно від особливостей духовного, канонічного й некомерційного характеру діяльності.
3. Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу» № 3642-IX від 23.04.2024 р. [8] скасовує перехідні пільги для ЗВДО, зокрема:

- не передбачає спрощеного чи альтернативного порядку акредитації та ліцензування;
- не містить положень щодо визнання державою документів про освіту, наукові ступені та вчені звання видані закладами вищої духовної освіти;
- не подовжує строк дії особливого статусу духовних ЗВО після завершення воєнного стану.

Пропозиції:

1. Внести зміни до Закону України «Про вищу освіту» в чистині перегляду окремих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо

розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу» № 3642-IX від 23.04.2024 р. [5; 8], якими:

- продовжити дію перехідного періоду для закладів передвищої та вищої духовної освіти ще на 20 років після завершення війни та скасування воєнного стану;
- або встановити сталу (безстрокову) модель пільгового регулювання для закладів передвищої та вищої духовної освіти, які діють відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

2. Запровадити автоматичне державне визнання:

- документів про освіту, наукові ступені та вчені звання, в галузі богослов'я і церковної науки, виданих ЗВДО, статути яких зареєстровані в установленому порядку в Україні.

4. Щодо невиконання законодавства у сфері визнання документів про вищу духовну освіту через ЄДЕБО

Проблема:

Попри чинні норми законодавства, передбачені підпунктом 14^1 пункту 2 статті 36 Закону України «Про вищу освіту» [5] та пунктом 4 постанови Кабінету Міністрів України «Про державне визнання документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих закладами вищої духовної освіти» № 652 від 19.08.2015 р. [10], Міністерство освіти і науки України не забезпечило реалізацію законного права вчених рад закладів вищої освіти на внесення до Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО) [13] відповідної інформації про визнання ними документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих закладами вищої духовної освіти, статути яких зареєстровані у встановленому законом порядку в Україні.

Зокрема, у системі ЄДЕБО досі не створено окремого технічного функціоналу (вкладки), який би забезпечував можливість для закладів вищої освіти належним чином вносити рішення вчених рад щодо визнання зазначених документів.

Це створює перешкоду у реалізації права на академічне і професійне визнання духовної освіти, є порушенням чинного законодавства і обмеженням прав здобувачів освіти, наукових ступенів та вчених звань, гарантованих Конституцією України (ст. 22, 24, 35) [1], Законом України «Про вищу освіту» [5], Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» [2].

Пропозиції:

1. Зобов'язати Міністерство освіти і науки України невідкладно усунути ці перешкоди та відкрити у ЄДЕБО [13] необхідні функціональні вкладки для забезпечення внесення рішень вчених рад ЗВО щодо визнання документів, виданих закладами передвищої та вищої духовної освіти;
2. У разі бездіяльності посадових осіб — вжити заходів реагування на порушення норм законодавства.

5. Щодо дискримінації у сфері проставлення апостилю на документах духовної освіти

Проблема:

Заклади передвищої та вищої духовної освіти, створені відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», не входять до системи Міністерства освіти і науки України, а діють автономно на підставі своїх статутів, зареєстрованих у встановленому законом порядку.

Попри це, на практиці:

- таким закладам відмовляють у проставленні апостилю на виданих ними документах про освіту;
- відповідно, здобувачам духовної освіти також відмовляють у легалізації їхніх дипломів і довідок для подальшого використання за кордоном;
- МОН України безпідставно вважається єдиним компетентним органом щодо всіх освітніх документів, хоча його повноваження не поширюються на заклади духовної освіти.

Це є прямим порушенням:

Конституції України [1]:

- стаття 8 — принцип верховенства права;
- стаття 24 — заборона дискримінації за формою власності, вірою, походженням тощо;
- стаття 35 — гарантії свободи совісті та релігії.

Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [2]:

- стаття 11 — гарантує право релігійних організацій на створення духовних навчальних закладів;
- стаття 18 — передбачає рівність таких організацій у правах;
- інші положення — не містять жодних обмежень щодо проставлення апостилю.

Аналіз:

Апостиль не підтверджує зміст документа, а лише:

- легітимність установи, що його видала (на підставі її державної реєстрації);
- справжність підпису уповноваженої особи (керівника закладу);
- автентичність печатки.

Відтак, за відсутності МОНівського статусу, документи закладів духовної освіти не втрачають юридичної сили — навпаки, саме МОН не має юрисдикції їх апостилювати, бо не є органом, що створив ці ЗВО чи здійснює нагляд за ними.

Відповідно, апостиль на документи закладів перед вищої та вищої духовної освіти має проставлятись:

- в Україні — Міністерством юстиції України (через систему нотаріусів);
- за кордоном — через консульські установи України;
- або (альтернативно) — Міністерством закордонних справ України.

Відмова у проставленні апостиля на документах закладів передвищої та вищої духовної освіти є фактичною дискримінацією за конфесійною та організаційною ознакою і порушує право особи на визнання свого диплому чи відповідної довідки в інших країнах, що особливо важливо для вступу, працевлаштування або міграційних процедур.

Пропозиції:

Визнати офіційно, що документи, видані духовними закладами освіти (передвищими та вищими), які створені відповідно до статті 11 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та зареєстровані в установленому законом порядку, мають повну юридичну силу для проставлення апостиля.

Зобов’язати органи державної влади:

- Міністерство юстиції України — забезпечити прийом документів закладів передвищої та вищої духовної освіти для апостилювання через нотаріальне засвідчення.

Міністерству закордонних справ України — визнати за собою компетенцію щодо проставлення апостиля на документах закладів передвищої та вищої духовної освіти як на території України, так і через закордонні дипломатичні установи.

Внести зміни до підзаконних нормативно-правових актів, якими:

- чітко розмежувати юрисдикцію МОН і Мін’юсту щодо видів документів на яких проставляється апостіль;
- закріпити обов’язок держави не чинити перешкод у реалізації права особи на легалізацію (проставлення апостиля) документа про освіту (диплома, свідоцтва, довідки тощо), виданого закладом передвищої або вищої духовної освіти, створеним і зареєстрованим відповідно до законодавства України.

Забезпечити рівне ставлення до документів духовної освіти при апостилюванні — на рівні з документами світських ЗВО, без жодних формальних обмежень, якщо такі заклади зареєстровані в Україні в установленому законом порядку.

6. Щодо права студентів і викладачів духовних закладів освіти на відстрочку від мобілізації та інші освітні пільги

Проблема:

На практиці студентам духовних навчальних закладів (передвищої та вищої освіти, денної та дуальної форм навчання), відмовляють у праві на відстрочку від призову під час мобілізації, якщо ці заклади не мають ліцензії Міністерства освіти і науки України.

Така позиція суперечить:

1. Конституції України [1] :
- стаття 8 — принцип верховенства права;
- стаття 24 — рівність громадян перед законом, заборона дискримінації за формою власності, релігією тощо;
- стаття 35 — гарантії свободи совісті;
- стаття 68 — обов'язок кожного громадянина дотримуватися Конституції і законів України, що однаково стосуються і державних, і релігійних інституцій.
2. Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [2]:
- стаття 11 — гарантія автономії у створенні духовних навчальних закладів;
- статті 7, 11–14 - право релігійних організацій на здійснення освітньої діяльності, зокрема через створення духовних навчальних закладів, та не передбачають обов'язкової вимоги щодо ліцензування таких закладів у Міністерстві освіти і науки України чи подальшої їх акредитації.
3. Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [3] :
- стаття 23 — визначає перелік категорій громадян, які мають право на відстрочку, але потребує уточнення щодо духовної освіти.

Нормативна база:

1. Конституція України, ст. 8, 24, 35, 68 [1].
2. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», ст. 7, 11-14 [2].
3. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [3], ст. 23 (вимагає доповнення з урахуванням прав студентів духовних навчальних закладів, створених відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [2]).
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період» № 560 від 16.05.2024 р. [12] (вимагає доповнення з урахуванням прав студентів духовних навчальних закладів, створених відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»).

Аналіз:

Чинне законодавство, зокрема Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», прямо не вимагає від духовних навчальних закладів проходити ліцензування у МОН України.

Вони створюються відповідно до статутів релігійних організацій і мають автономний освітній статус, що визнається державою на підставі їхньої легальної реєстрації.

Фактична відмова в наданні права на відстрочку від мобілізації студентам таких закладів освіти є дискримінацією за формою освітнього устрою, порушенням принципу рівності перед законом та порушує положення статті 11 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [2].

Пропозиції:

Невідкладно внести зміни до:

1. Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [3];
2. Постанови КМУ «Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період» № 560 від 16.05.2024 р. [12]

— з метою надання права на відстрочку від мобілізації студентам духовних закладів передвищої та вищої освіти, створених відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» і статути яких зареєстровані в Україні у встановленому порядку.

3. Передбачити норму, що студенти передвищих та вищих закладів духовної освіти користуються тими самими правами, що і студенти ліцензованих світських передвищих та вищих закладів освіти, без жодних обмежень за формальним критерієм ліцензії МОН України.

До внесення відповідних змін до законодавства, органам державної влади зобов'язані дотримуватись положень Конституції України (ст. 8, 24, 35, 68) [1] та Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (ст. 7, 11-14) [2] — як прямо чинних актів прямої дії.

Забезпечити рівність у доступі студентів духовних закладів освіти до всіх передбачених законом освітніх прав і пільг, які мають студенти світських навчальних закладів, зокрема щодо:

- соціального забезпечення;
- пільг для здобувачів освіти;
- визнання періоду навчання в юридичних процедурах.

4. Окремо передбачити право на відстрочку від мобілізації також для педагогічних, науково-педагогічних та професорсько-викладацьких працівників закладів передвищої та вищої духовної освіти, створених відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» і статути яких зареєстровані у встановленому порядку.

Це право має бути узгодженим із підходами, застосовуваними до працівників світських закладів освіти, та реалізоване шляхом внесення змін до відповідних законодавчих і підзаконних актів.

7. Щодо повернення майна та ресурсного забезпечення Православної Церкви України

Проблема:

Історична Православна Церква України (ПЦУ), як національна Церква українського народу, не отримала належного повернення більшості об'єктів культового, освітнього, монастирського та адміністративного майна, які були конфісковані, зруйновані або передані іншим структурам у періоди польської, російсько-імперської, австро-угорської, румунської, комуністично-радянської та радянсько-атеїстичної окупації України в XVII–XX століттях.

Значна частина цього майна, що історично належала Українській Церкві, була передана іншим релігійним організаціям, зокрема:

– Українській Греко-Католицькій Церкві Римського понтифікату (УГКЦ);

– Мукачівській греко-католицькій єпархії Римського понтифікату (МГКЄ);

– Румунській Православній Церкві (РумПЦ);

– Римсько-Католицькій Церкві (РКЦ);

– протестантським об'єднанням;

– а також так званій Українській Православній Церкві Московського патріархату (УПЦ МП) — структурі, яка історично була і є пов'язана з церковно-державною політикою Російської імперії, СРСР та сучасної Російської Федерації і не є самостійною українською церковною юрисдикцією.

Складна історія безправ'я, дискримінації та відчуження майна Української Церкви досі не подолана, що створює глибоку історичну, моральну та правову несправедливість.

В умовах повномасштабної війни Росії проти України ця проблема набуває особливої актуальності — як питання духовної безпеки, державної гідності, справедливості і культурної ідентичності українського народу.

Нормативна база:

1. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», статті 17, 18 [2];
2. Цивільний кодекс України, статті 317, 321, 1212, 1213 — (право власності, право користування, повернення майна), а також стаття 1166 — «Відшкодування майнової шкоди, завданої неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю фізичних або юридичних осіб, а також органів державної влади» [9].

Пропозиції:

Розробити та ухвалити окремий Закон України про реституцію та компенсацію майна релігійним організаціям, із передбаченням можливостей:

- повернення у власність;

- передання в постійне користування чи у власність іншого майна;
- відшкодування або заміщення за втрачене або передане іншим структурам майно.

Передбачити механізм пріоритетного повернення/відшкодування майна саме для ПЦУ — як історичної Православної Церкви українського народу, що є частиною національної духовної спадщини.

Запровадити цільову програму державного фінансування та/або субсидіювання відбудови церковних об'єктів Православної Церкви України:

- храмів та каплиць;
- єпархіальних управлінь та інших церковних центрів управління;
- духовних академій і семінарій;
- монастирів та інших об’єктів культового і церковно-адміністративного призначення.

Ухвалити окрему державну цільову програму на рівні Кабінету Міністрів України, яка б системно координувала реалізацію права Православної Церкви України на повернення, компенсацію або заміщення майна, незаконно втраченого внаслідок релігійних переслідувань, примусового вилучення та політики церковного витіснення в періоди окупаційних режимів на території України — зокрема в межах польського, російсько-імперського, австро-угорського, румунського та радянського панування у XVII–XX століттях.

8. Щодо розвитку та правового статусу Служби військового капеланства

Проблема:

Попри прийняття Закону України «Про Службу військового капеланства» № 1915-IX від 30.11.2021 р. [7] та підзаконних актів, відсутній системний підхід до формування капеланської служби як повноцінної військової структури, здатної ефективно реалізовувати свої духовні, організаційні та національно-ідентифікаційні функції, зокрема в умовах війни.

Нормативна база:

1. Конституція України, ст. 8 (верховенство права), ст. 17 (забезпечення безпеки держави), ст. 35 (свобода совісті) [1];
2. Закон України «Про Службу військового капеланства» [7];
3. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [3];
4. Накази Міноборони України, родів військ, інших воєнізованих інституцій щодо організації доступу, діяльності та обліку військових капеланів.

Аналіз:

Незважаючи на існування формальної нормативної бази, Служба військового капеланства досі не функціонує як повноцінна та незалежна військова структура. Основні проблеми:

- відсутність у законі визнання капеланства окремим видом військової служби;
- обмеженість повноважень органів управління цією Службою, недостатня кадрова, організаційна й матеріально-технічна підтримка;

- призначення на керівні та адміністративні посади осіб, які не є священнослужителями і часто не мають релігійної або конфесійної приналежності;
- ігнорування принципу конфесійного пропорційного представництва, що суперечить гарантіям свободи віросповідання та культурно-релігійним правам військовослужбовців;
- кадровий дефіцит підготовлених капеланів, як наслідок десятиліть заборон і відсутності державної системи капеланської підготовки.

У поточних умовах безпекових викликів і масштабної російсько-української війни успішне функціонування Служби військового капеланства вимагає глибокої інституційної реформи та пріоритетного державно-церковного партнерства.

Пропозиції:

1. Унести зміни до Закону України «Про Службу військового капеланства» [7] та інших підзаконних актів, передбачивши:
- визнання капеланської служби окремим видом військової служби;
- можливість формування окремих Духовних військ України або капеланських структур у складі Сил оборони;
- норму, згідно з якою всі керівні та адміністративні посади в Службі військового капеланства мають займати виняткова священнослужителі, які отримали право духовного служіння в умовах Збройних Сил України та інших воєнізованих формувань.
2. Створити Військову (воєнну) митрополію або єпархію, яка:
- координуватиме духовну опіку у Збройних Силах України (ЗСУ), Національній гвардії України (НГУ), Державній прикордонній службі України (ДПСУ), Державній службі України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), Національній поліції України, Службі безпеки України (СБУ), у пенітенціарній системі (установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, колоніях), а також в інших воєнізованих формуваннях і правоохоронних органах, що передбачають можливість духовного супроводу та душпастирського служіння;
- підпорядковуватиметься відповідним центрам церковного управління за конфесійною належністю — з урахуванням принципу пропорційного представництва релігійних організацій, які мають офіційно визнаний статус в Україні;
- працюватиме на засадах пропорційної конфесійної репрезентації (відповідно до релігійного складу особового складу військовослужбовців).
3. Забезпечити нормативну фіксацію принципу пропорційного представництва різних визнаних релігійних організацій при відборі й призначенні капеланів, із пріоритетною участю Православної Церкви України як найбільшої історичної Церкви українського народу.
4. Запровадити окреме бюджетне фінансування Служби військового капеланства — на всіх рівнях: від батальйону і бригади до Генерального штабу ЗСУ та Міністерства оборони України.
5. На перехідний період (10–15 років):

- дозволити призначення священнослужителів на посади капеланів на підставі цивільно-правових договорів без мобілізації, що дасть змогу поєднувати парафіяльне служіння із капеланською місією.

6. Створити державну програму підготовки капеланських кадрів:
- на базі духовних академій і семінарій;
- а також світських вищих навчальних закладів, ліцензованих та акредитованих відповідно до законодавства України, з урахуванням духовно-конфесійної специфіки.

Підсумкове положення: утвердження верховенства права через дотримання Конституції України та розвиток законодавства

Ключовим викликом, який постає перед сучасною Україною в умовах російсько-української війни та системних трансформацій, є не стільки відсутність нормативного врегулювання, скільки відсутність належного виконання чинних норм Конституції та законів України у сфері свободи совісті, релігійної діяльності, духовної освіти, військового капеланства, реституції й відновлення церковного майна.

Більшість принципових положень уже визначено Основним Законом України [1] — зокрема:

- статтею 8 — як норма прямої дії, що гарантує верховенство права;
- статтею 24 — щодо рівності всіх громадян і організацій перед законом;
- статтею 35 — щодо свободи совісті та релігійної діяльності.

Відтак, держава, її органи влади та посадові особи повинні навчитися не лише декларувати ці принципи, а насамперед — системно та неухильно їх виконувати у щоденній адміністративній, правозастосовчій та освітній практиці.

Разом з тим, реалії сучасного воєнного та післявоєнного періоду вимагають і своєчасного оновлення законодавства та підзаконних актів, що дозволить повноцінно реалізувати:

- право осіб у духовному сані на альтернативну (невійськову) службу;
- право священнослужителів на бронювання від мобілізації;
- право студентів духовних закладів освіти на відстрочку від мобілізації та доступ до освітніх пільг;
- визнання державою статусу, документів про освіту, дипломів, наукових ступенів і вчених звань, виданих закладами передвищої та вищої духовної освіти в галузі богослов’я, статути яких зареєстровані в установленому порядку в Україні;
- механізми повернення, компенсації або заміщення майна, історично належного Українській Церкві.

Окремої уваги вимагає також дотримання права на легалізацію (проставлення апостиля) документів про освіту, виданих закладами передвищої та вищої духовної освіти, що створені відповідно до законодавства України, — як ключової умови реалізації прав осіб у міжнародному освітньому, науковому, професійному та духовному просторі.

Необхідно:

1. Ініціювати підготовку змін до законів України:
- «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [3];
- «Про альтернативну (невійськову) службу» [4];
- «Про вищу освіту» [5];
- «Про фахову передвищу освіту» [6];
- «Про свободу совісті та релігійні організації» [2].
2. Провести парламентські слухання на тему:
- «Забезпечення прав релігійних організацій в умовах війни та в повоєнний період».
3. Кабінету Міністрів України, Міністерству освіти і науки України, Міністерству оборони України, Державній службі України з етнополітики та свободи совісті, а також іншим центральним органам виконавчої влади — забезпечити розроблення та внесення змін до чинних підзаконних нормативно-правових актів за напрямами, викладеними у цьому аналітично-правовому документі.
4. Ініціювати створення міжвідомчої Державної комісії з питань відновлення церковної інфраструктури та захисту порушених прав Православної Церкви України, завданих окупаційними режимами впродовж XVII–XX століть, із залученням представників державних органів, наукових установ, церковного середовища та громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Конституція України (28.06.1996). –
   URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
   Дата доступу: 28.07.2025.
2. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» № 987-XII від 23.04.1991. –
   URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12
   Дата доступу: 28.07.2025.
3. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» № 3543-XII від 21.10.1993. –
   URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12
   Дата доступу: 28.07.2025.
4. Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» № 1975-XII від 12.12.1991. –
   URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12
   Дата доступу: 28.07.2025.
5. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014. –
   URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
   Дата доступу: 28.07.2025.
6. Закон України «Про фахову передвищу освіту» № 2745-VIII від 06.06.2019. –
   URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text
   Дата доступу: 28.07.2025.

7. Закон України «Про Службу військового капеланства» № 1915-IX від 30.11.2021. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20
   Дата доступу: 28.07.2025.
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей діяльності закладів освіти в умовах воєнного стану» № 3642-IX від 23.04.2024. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3642-20
   Дата доступу: 28.07.2025.
9. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
   Дата доступу: 28.07.2025.
10. Постанови Кабінету Міністрів України «Про державне визнання документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих закладами вищої духовної освіти» № 652 від 19.08.2015. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2015-%D0%BF#Text
    Дата доступу: 28.07.2025.
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час» № 1332 від 22.11.2024. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-п
    Дата доступу: 28.07.2025.
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період» № 560 від 16.05.2024. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#Text
    Дата доступу: 28.07.2025.
13. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про Єдину державну електронну базу з питань освіти» № 620 від 08.06.2018. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1132-18#Text
    Дата доступу: 28.07.2025.
14. Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і святих отців. – URL: https://parafia.org.ua/biblioteka/svyatoottsivski-tvory/knyha-pravyl-svyatyh-apostoliv-vselenskyh-i-pomisnyh-soboriv-i-svyatyh-ottsiv/
    Дата доступу: 28.07.2025.